

Світлана ПОВТОРЕВА

ВПЛИВ ПРОТЕСТАНТИЗМУ НА РОЗВИТОК ДУХОВНОЇ МУЗИКИ В УКРАЇНІ (XVI-XVIIIст.)

Розглядаються особливості розвитку музичної культури України в епоху Реформації Західної Європи. Аналізуються різниці між православною і протестантською церковною музикою і співами. Пояснюються причини поширення і впливу протестантської музики в Україні. На прикладі "Богогласників" показані елементи запозичень із збірників протестантських духовних пісень. Розглядаються особливості трансформації протестантських духовних гімнів у професійній музиці та релігійних співах народу України.

"І сталося, коли грав
гусяр, то на Єлисеї була
Господня рука"
(2 Цар. 3,15)

Після здобуття Україною Незалежності в 1991р. державна політика щодо релігійного життя значно змінилася. Зареєстровано багато конфесій, які раніше були заборонені, в тому числі і протестантські. Зростає інтерес до протестантизму і серед дослідників. Про це свідчить той факт, що вже двічі видано книгу "Історія протестантизму в Україні" (Любащенко В.І., Київ, 1996; Львів, 1997), опубліковано українською мовою "Аугсбургське віросповідання" (1995), твори доктора Мартіна Лютера та інших протестантських теологів. Проте історія Реформації в Україні вивчена ще недостатньо глибоко і повно. Зокрема, малодослідженою залишається проблема впливу протестантської музики на духовну культуру України.

У XVI ст. Україна у відповідності з Люблінською унією 1569р. входила до складу Польщі (Речі Посполитої). У 20-х рр. XVIст. лютеранство почало поширюватися у Малій Польщі, до якої належали і західні землі України. Про це свідчать такі документи: 24 травня 1520 року польський король Сигизмунд I видав едикт, що забороняв ввезення, продаж і купівлю у Польщі творів доктора

Мартіна Лютера. За такі дії передбачалися великі покарання: позбавлення майна, громадянських прав і вигнання з Польщі. Але цей едикт не зміг зупинити поширення творів Лютера та інших реформаторів у Польщі. Тому було видано ще два едикти, більш суворі, ніж перший. Вони були оприлюднені відповідно 15 лютого 1522 і 7 березня 1523 року. Березневий едикт передбачав за подібні дії – ввезення, продаж, купівлю і зберігання лютеранської літератури – смертну кару через спалення на вогнищі (аутодафе). В 1530р. імператор Священної Римської імперії Карл V надіслав Сигизмунду I Аугсбурзьке віросповідання. Його копії були розіслані багатьом католицьким князям у Польщі. Краківський єпископ Петро Томицький отримав спеціальний наказ вивчити твори Мартіна Лютера з метою їх аргументованого спростування з позицій римської католицької церкви.

Ідеї Реформації поширювалися у Польщі і по інших каналах. Одним із них було навчання поляків та українців у протестантських університетах. Так, серед студентів Віттенберзького університету були видатні діячі польської Реформації Андрій Фриг Морджевський, Станіслав Лютомирський, Микола Тжбуховський, Станіслав Лосоцький. «Лютер та інші реформатори набувають великої популярності і користуються авторитетом у поляків; до них звертаються польські шляхтичі за порадами у справах виховання своїх дітей [9, 56].

У 1543 році в головному місті Малої Польщі – Кракові відверто розповсюджувалося протестантське віровчення. В Кракові був створений гурток Яна Гжецьського, в якому вивчалися твори доктора Мартіна Лютера та Еразма Роттердамського. Сам Ян Гжецьський зустрічався з Еразмом Роттердамським в 1545 році. Протестантами по суті були Яків Пжилузький – писар земський краківський, Петро Кміта – каштелян краківський і секретар Великого маршала Корунного. Кміта був у дружніх стосунках із Станіславом Ожеховським і Петром Борятинським. Ожеховський належав до так званих *Polonus ex Ruthenus*, тобто був українцем. Він три роки вчився у Віттенберзі, був особисто знайомий з Лютером та Меланхтоном. Саме Ожеховський почав активно проповідувати ідеї Реформації в Україні. Він забезпечував дві парафії у Журівцях

Руського воєводства. За свідченням Миколи Любовича, “землі воєводства руського були особливо чуйні до різних релігійних суперечок” [9, 74].

Важливу роль у поширенні протестантизму в Україні в XVI-XVII ст. мали музика і пісні. Як було показано вище, в Україні протестантизм поширювався в основному через польську шляхту, і тому польські джерела відіграють тут першочергову роль. Найпершими друкованими пам'ятками, до яких увійшли псалми, катехизиси і канціонали XVI ст., були протестантські пісенники [16, 237]. Це Істебницький канціонал, Пулавський та Замойський канціонали Яна Секлюціона. Ряд протестантських мелодій і пісень потрапили в Україну від чеських братів – “Де народився Христос”, “Коли Ірод царював”. Багато протестантських хоралів і псалмів перекладалося на польську з чеської мови і увійшло до польських збірників лютеранських канціоналів. Перші канціонали з нотами з'явилися в Україні в 1558 році [17, 290]. В цьому збірнику вміщено 100 псалмів і кантів, які виконувалися на один, два, три і чотири голоси. Канти і псалми подано двома мовами – латинською і польською.

Друкування нот здійснено в так званій мензуральній нотації на п'ятилінійному нотному стані, вони призначені для сольного, ансамблевого і хорового виконання. Німецькі хорали, перекладені польською мовою, ставали музичною основою для суто українських православних різдвяних пісень і щедрівок (колядок). Польська і латинська мова замінювалися народною, розмовною українською мовою. Нові тексти в багатьох випадках були дуже далекі від оригіналу. Проте мотиви та мелодії зберігалися.

У XVII ст. були опубліковані Любецькі збірники. Вони містили перероблені німецькі протестантські пісні і псалми польською мовою (Psalmy Dawidowe, 1605; Krystof Krańsky. Katechizmus z Pieśniami. – w Rakowie, 1624; Macieja Rybenskiego Psalterz – w Rakowie, 1624).

У 1741-1945рр. видано Супральський Богогласник, в якому також містяться пісні протестантського походження, німецькі мелодії і мотиви. Це, зокрема, “О предвечный Бог”, “Всеvyšний родился под леты”. В той же час виходять збірники пісень Н.Бенкена і канціонали Яна Гуса. В православних пісенниках значна частина

пісень має протестантське походження. Прикладом може бути "Богогласник" 1790-1971рр., виданий в Почаєві, який нині зберігається в Національній бібліотечі України ім. В.І.Вернадського під інвентарним номером 12059 [2]. Загалом у цьому Богогласнику вміщено 248 кантів, із них 33 – польською мовою, 3 – латинською, решта – церковнослов'янською і українською мовами. "Богогласник" складається з двох частин. 76 кантів присвячено Ісусові Христу, решта – пісні до свят, Господніх страстей, чудотворних ікон. Зустрічаються німецькі протестантські пісні, зокрема №17 "W żłobie leży", №18 "Angelus Pastoreibus dicit vidilantibus", №19 "Глас слышен в Риме". Німецькі корені мають деякі інші пісні почаєвського "Богогласника". Це канти "Не плачь, Рахиль", "Пристани, в горце Вифлеємска", "Виде Бог, виде Творец", "Послан был в лета", "Приидет архангел в Назарет, к Деве" та інші. Авторам пісень благословенних є Іван Пашковський, Іван Гемицький, Іван Мастиборський, Іван Моравський, Ієрей Вербицький та ін. У 1805р. "Богогласник" був перевиданий. Ще одне видання, в якому вміщено 24 різдвяних псалми, календи і канти, датується 1825 роком.

Існують суттєві різниці між духовною музикою та співами у протестантських, православних та католицьких церквах, які найбільш виразними були в ті часи, про які йдеться. Проте ці особливості в певній мірі зберігаються і нині. Православні співають хором а-сарелла без будь-якого інструментального супроводу. До XVIIIст. цей спів був одноголосний і виконувався в унісон. Найбільш відомим є знаменитий спів. Для православного духовного співу харктерні інтонаційні повтори, відносно слабка індивідуалізація творів, що відбивається на можливостях авторської творчості. У православному співі традиційним є головування слова. Православним пісням властиві величність, стриманість емоцій, їм чужі пристрасність і емоційна відкритість.

У католицькій церкві, за свідощтвами матеріалів Тридентського собору, засуджується мажорний (іонійський) і мінорний (еолійський) лади як "сладострасні". І хоча вже здавна (з XVII ст.) в Україні існував багатоголосний, або партесний, спів, православна церква в ті часи засуджувала його і зберегла певну прохолодність щодо нього. Ієрархи православ'я відстоювали одноголосний спів в унісон.

Святійший Синод видавав збірники церковних мелодій (“Обіходи”, “Ірмологіони”) виключно в одноголосному варіанті, без хорових партитур.

У православ’ї суєтною та гріховною здавна вважалася будь-яка інструментальна музика. Тексти – це не вірші в сучасному розумінні, але й не проза, це молитовний і сказовий вірш. Православним духовним пісням властивий своєрідний стиль співання; в Україні – київський спів, чи самоливка, харківський та острозький спів.

Партесний, або багатоголосний спів має початки в протестантизмі і поширювався в Україні через молодь, яка, починаючи з XVI ст., все частіше виїжджає на навчання за кордон. Повернувшись, ці люди привозять нові церковні мелодії, “крюкові”, “столбні”, “знаменні” нотні записи поступаються місцем західноєвропейському нотному стилю. Спочатку партесні духовні концерти пишуться для чоловічого хору, але поступово створюються концерти і для мішаного хору. Одним із давніх православних співів є строчний спів. Головна мелодія проходила через середній голос, інші голоси складали гармонійний супровід. Ця гармонія не виходила за межі тризвуку. Партитура писалася без музичного ритму і темпу руху. Головна мелодія підсилювалася за рахунок збільшення кількості голосів (перші та другі тенори, альт і бас). Вів її другий тенор, перший тенор додавав терцеву гармонію. Бас пристосовувався до головних тонів гармонії. Про вільний голосовий супровід не могло бути й мови.

Православному церковному співу в Україні властивий симетричний ритм, текст регламентує ритмічну форму [5, 138]. У католицькій церкві також панував *cantus planus* – ритмічне нівелювання співу [11, 49].

Лютеранська церква, на відміну від православної, з самого початку свого існування використовувала інструментальну музику, зокрема орган [11, 51]. У протестантських співах використовується імітаційно-поліфонічна техніка, мажорно-мінорна система. У XVIII ст. зростає роль гармонії. Мелодика, похідна від гармонії, стає пластичною та гнучкою. Розвиваються нові форми багатоголосся: акордовий, імітаційний, кантовий. Виразніше звучить особистий момент.

Акцент у протестантизмі, зокрема в духовній музиці, на відміну від колективної соборності православ'я, робиться на особисте спілкування віруючого з Богом, і тому у співах почасти зустрічається діалогічність викладу. Увага концентрується на стражданнях людини у світі, сповненому суперечностей і конфліктів. Протестантським музичним творам властиве заглиблення у внутрішній світ особистості, гострота переживань, драматизм, що передається через мінорний лад. Зміст розкривається через зміну емоційних станів. Так, для виразу почуття радості застосовується швидкий темп, метрична чіткість (іноді навіть танцювальність), мажор, високі регістри. Смуток, страждання передаються через повільний темп, мінор, хроматизацію, середній та низький регістри. Головного значення набувають лад і гармонія як засоби розкриття емоційної виразності [3, 32-33].

У протестантській духовній музиці переважають музично-риторичні фігури, базовані на слухових, а не зорових асоціаціях. Ці фігури пов'язані не стільки із символікою тексту, скільки з його виразністю і зображувальністю. В той же час музиці властива певна незалежність від даного слова і зв'язок з більш загальною для всього твору основою, яка відображена у тематизованих інтонаційних зворотах і молінні, хвалі, запитуванні, звертанні і т.ін. Якщо особливістю православного співу є злитність і тяглість, то в протестантському хоралі це дискретність і контрастність. Повтори в протестантській музиці використовуються не як риторичні фігури, а для підсилення змісту.

Отже, видається природним той факт, що західноєвропейська музика справляла значний вплив на українську духовну музику і ставала зразком для наслідування. У 20-ті роки нашого століття українські музикознавці досить об'єктивно підходили до оцінки досягнень національної церковної музичної культури. І на Сході України, і на Заході, який входив до складу Польщі, визнавався закордонний вплив на українську духовну музику і співи. Викладач Кам'янець-Подільського університету, музикознавець Микола Грінченко писав у 1922 році: "Одним з способів залучення православних в унію та католицизм... був гармонійний спів (партесний спів)" [5, 123].

Сучасні українські і білоруські музикознавці також поділяють точку зору про вплив західно-європейської музики на українську і про відповідні запозичення. Зокрема, до такого висновку прийшла Музикознавча комісія Наукового товариства імені Тараса Шевченка, яка працювала у Львові у 1993 році [10, 238-243].

У XVIII ст. багато нотних публікацій були вивезені з України до Сербії. Нині вони перебувають у бібліотеці міста Нови-Сад і недоступні для дослідницької роботи з причини складної політичної ситуації в цьому регіоні. Бібліотека має назву "Марице-Српска". Духовні твори української музичної культури було вивезено туди в 1739 році. Там під №18 знаходиться збірник концертів на п'ять голосів, в якому дуже виразні запозичення з німецьких протестантських пісень. Це підтверджує і білоруська дослідниця Лариса Костюковець [7, 238].

Важливим елементом церковної музичної культури в Україні та Білорусії XVIII ст. стала кантова культура. "Кантова культура, – визначає Л.Костюковець, – це явище не вузьке, не локальне, а в значній мірі інтернаціональне. Ці гімни народилися внаслідок докорінних релігійних реформ і соціальних перетворень. Їх поява була викликана... гуситським рухом у Чехії (гуситські пісні), кальвіністським у Франції та Швейцарії (кальвіністські і гугенотські псалми), Реформацією Мартіна Лютера в Німеччині (протестантські хорали і пісні)" [8, 7-8].

Характеризуючи українські духовні канти, В.Андрієвський підкреслював, що це пісні суто християнського походження і змісту, тобто не пов'язані з певною конфесійністю і тому позаканонічні [1, 107]. Слід мати на увазі, що кантами і псалмами в Україні називали не лише Давидові псалми з Псалтиря, але й будь-які перекладені українською мовою з інших мов духовні тексти у віршованій формі. В XVII-XVIII ст. в Україні з'явилося багато пісень (кантив і псалмів) із Заходу. Емоційна виразність українських кантив і псалмів у поєднанні з динамічною контрастністю й емоційною виразністю свідчить про вплив німецької духовної музики. Про це говорять і такі риси української музики і співів, як лірико-драматична образність і просвітлена ліричність.

Одним з популярних творців духовних кантів у протестантському стилі у XVIII ст. був Г.С.Сковорода. Після публікації його творів один з провідних лідерів російських баптистів назвав його євангелістом, оскільки у вченні Г.Сковороди помітний акцент зроблено на буквальному тлумаченні Святого Письма, що є властивим протестантам-фундаменталістам [6, 7-8].

Заслугою Г.Сковороди є те, що він сам почав писати оригінальні духовні канти, по суті, протестантські, які згодом увійшли у збірник "Сад Божественных песней". Він не тільки писав слова, але й музику до них. На жаль, мелодій до своїх пісень Г.Сковорода не записував, відомо лише, що він виконував їх у супроводі різних інструментів.

Г.Шевченко, якого, як і Г.Сковороду, деякі українські вчені вважають близьким до протестантизму (наприклад, Антонович М. Питоменності українського церковного співу // Науковий конгрес у 1000-ліття Хрещення Руси-України у співпраці з Українським Вільним Університетом. Зб. праць Ювілейного Конгресу. Мюнхен, 1988-1989), у повісті "Близнецы" наводить усне сказання про те, як запросили Г.Сковороду приїхати у Переяслав для показу "начального основания музыки": "Философ не медлил явиться в Переяслав с своими неразлучными друзьями, с флейтою и собакою, и с успехом начал преподавать сладкозвучие, и с таким успехом, что с небольшим через год они уже вдвоем с учеником [распевали] разные канты и дуэты" [13, 459].

У циклі "Сад Божественных песней, прозябший из зерен Священного Писания", містяться тексти, що славлять Ісуса Христа, – присвячені Різду Христову (пісні 4-6), Воскресінню Христову (пісні 7-8), Святому Духові (пісня 9) [12, 62-66]. Кожна така пісня має епіграф з Біблії, як це було заведено для духовних гімнів у збірниках протестантських пісень.

Один із кантів Г.Сковороди "Ой ввійшли мої літа, як вихор из круга свита" був поширений в Україні в найрізноманітніших поетичних інтерпретаціях: "Прошли многия лета, як ветер кругом свету" ("Надгробний"), "Ах! Сушли ж моя лета, як вихор с круга света", "Жаль над зле иждивенным временем жития" та ін. За припущенням Л.Костюковець [8, 73], цей кант виконувався не тільки на музику

автора, але й під різні інші мелодії. В сюжетному відношенні цей кант перегукується з іншими, у свій час дуже поширеними в Україні псалмами про смерть – “Ах смерть, моя смерть”, “О взьду я, взьду на крутую гору”, “Господь снидет, судить всех придет”, “О горе мне, грешному”, які виконувалися на похоронах, третього, дев'ятого, сорокового дня після смерті.

Глибоко філософській темі смерті, перед якою всі рівні, змістові людського життя, неможливості повернути людське життя, були присвячені популярні у Західній Європі сюжети. Вони простежуються у творах німецьких та інших європейських композиторів: Баха, Моцарта, Генделя, Гайдна. Тут можна говорити як про запозичення сюжетів і мотивів, так і про загальний дух тих часів.

Зближує музичну творчість Г.Сковороди з протестантською духовною музикою і та обставина, що він свої духовні канти виконував завжди в інструментальному супроводі – скрипки чи флейти. Таке виконання духовних пісень було принципово неможливим у православній церкві, але воно поширювалося в народі і знаходило підтримку в людей освічених. Пізніше, в кінці ХІХ-ХХст. духовні пісні Г.С.Сковороди увійшли у збірники пісень Євангельських Християн-Баптистів, Християн Віри Євангельської, Адвентистів Сьомого Дня, інших протестантських конфесій України. Звучать ці пісні нині як у православних, так і греко-католицьких храмах в Україні.

ХVІІ-ХVІІІ ст. відзначається появою і плідною творчістю професійних музикантів і композиторів України, знаних у Європі. Це Н.П.Дилецький, М.С.Березовський, Д.С.Бортнянський, А.А.Рачинський, та ін. Всі вони у процесі навчання сприйняли західні зразки духовної музики і, спираючись на них, створили свої оригінальні твори.

Н.П.Дилецький отримав музичну освіту у Вільно та Варшаві. Він ввів у православну церковну музику новий хоровий жанр – концерт, розробив правила музичної граматики – ключі за системою гексакордів, конкордацію, диспозицію, інвенцію, каденцію, контрапункт.

Максим Березовський вчився в Київській академії і Болонському університеті у падре Мартіні. У 1777 році покінчив життя

самогубством. М.Березовський написав “Unser Vater” німецькою мовою для лютеран. Вперше партитура надрукована у Лейпцігу в 1813 році. Німецький дослідник музичної культури Росії XVIII ст. Якоб Штелін високо оцінював у своїх працях композиторський талант М.Березовського [14].

Д.С.Бортнянський – ціла епоха в історії української і російської церковної музики. За підрахунками Антона Рудницького, Д.Бортнянський написав 118 музичних церковних творів. Серед них німецькі пісні для мішаного хору і струнного оркестру “Amen”, “Ollamm Gottes”, “Ehre sei Gottes”, “Ehre sei dem Vater”, “Wo ist ein Gott” та ін. Д.Бортнянський використовував у своїх творах контрапунктові форми фуги, фугато, імітації, концерти на 4 голоси, циклічні форми за схемою: швидко-помірно-швидко, чи форми, близькі до старого сонатового allegro з двома контрастними темами або складені з чотирьох частин і канцон [18].

Твори цих композиторів пізніше використовували й українські, і німецькі протестанти. В часи, коли духовна музика заборонялась, твори цих композиторів публікувалися і виконувалися. Їх містять збірники пісень Євангельських Християн-Баптистів, Християн Віри Євангельської та інших протестантських конфесій. Деякі твори Д.Бортнянського виконував на своїх концертах церковний хор у Берліні, а окремі з них видані Берлінським видавництвом “Musica sacra” [4].

Твори духовного змісту XVIII ст. виконувалися не тільки протестантами і православними. В Західній Україні вони почасти використовувалися і служителями Української Греко-Католицької Церкви. Так, в архівах Львова знайдено ноти М.Березовського для мішаного хору “Чашу спасення приму”, “В память вечную” [15], опубліковані видавництвом “Студіон” Греко-Католицького митрополичого ординату у Львові. Це свідчить, що духовна музика в Україні використовувалася різними конфесіями безвідносно до того, з якої конфесії були автори творів.

Отже, вплив протестантської культури був суттєвим фактором розвитку музичної духовної культури в Україні і підготував ґрунт для сприйняття протестантизму українцями і його поширення в конфесіональному аспекті. Протестантська музика, починаючи з

XVIст., розповсюджується серед усіх верств українського населення. Музична сприйнятливість українського народу значною мірою сприяла тому, що протестантські конфесії знайшли в Україні своє місце. Одночасно збагачувалася музична культура українського народу, і Україна входила в загальну Європейську культурну спільноту як її органічна складова частина.

1. Андрієвський В. Про українські псалми і канти. ЦДДА у Львові. Ф.364. Оп.1. Спр.159.
2. Богогласник. Почаєв, 1790-1791, № 12059.
3. Герасимова-Персидская Н.А. Партеcный концерт в истории музыкальной культуры. М.: Музыка, 1983. – 402с.
4. Гринецький І. Історія української музики. ЦДДА у Львові. Ф.861. Оп.1. Спр.1.
5. Гринченко М. Історія української музики. – Б.М.: Спілка, 1922. – 210с.
6. Заватски В. Евангелическое движение в СССР после Второй мировой войны. – М.: Б.И., 1995. – 290с.
7. Костюковець Л. Із спостережень над історією розвитку різдвяних псалмів і колядок // Записки НТШ. Т.ССХХVI. Праці музикознавчої комісії. Львів, 1993.
8. Костюковець Л.Ф. Кантовая культура в Белоруссии. – Минск: Вышэйшая школа, 1975. – 328с.
9. Любoвич Н. История Реформации в Польше. – Варшава: Б.И., 1883. – 356с.
10. Праці музикознавчої комісії // Записки НТШ. Т.ССХХVI. – Львів, 1993. – 210с.
11. Розеншильд К.К. Музыкальное искусство и религия. Исторический очерк. М.: Музыка, 1964. – 484с.
12. Сковорода Г. Повне зібрання творів. У двох томах. Т.1. – К.: Наукова думка, 1973. – 420 с.
13. Шевченко Т. Повне зібрання творів. Т.1. – 396 с.
14. Штедлин Я. Музыка и балет в России XVIII в. – Л.: Б.И., 1995. – 180с.
15. ЦДДА у Львові. Ф. №129. Оп.3, Спр. 291.
16. Sameska M. Dzieje drukarstwa muzycznego w Polsce do końca XVIII wieku. – Wrocław, 1993. – 306s.
17. Zarembo Jan. Pieśni Chwał Boskich. Ciprian Bazylyn, 1958. – 212s.
18. Rudnitsky A. Ukrainian Music. Historia and Critical Outline. Published by Dniprowa Chwila. Munich, 1963. – 268s.

Светлана Повторева. Влияние протестантизма на развитие духовной музыки Украины (XVI-XVIIIст.). Рассматриваются особенности развития музыкальной культуры Украины в эпоху Реформации Западной Европы. Анализируются различия между

православної і протестантської церковної музики і песнопіннями. Об'яснюються причини розповсюдження і впливу протестантської музики в Україні. На прикладі "Богогласників" показані елементи заимствований из сборников протестантских духовных песен. Рассматриваются особенности трансформации протестантских духовных гимнов в профессиональной музыке и религиозных песнопениях народа Украины.

Svitlana Povtoreva. The influence of Protestantism on the development of Ukrainian religious music (XVI-XVIII centuries). The development of Ukrainian musical culture in the historical epoch of the Reformation in Western Europe is investigated in the article. The author also analyses the difference between Orthodox and Protestant religious music and hymns and explains the reasons of distribution and influence of the protestant music in Ukraine. The article is also considering the transformation of protestant religious hymns in professional religious music and songs of the Ukrainian people. The collections of protestant songs borrowed elements are shown, for example, in the book of orthodox anthems "Bogoglasnick".